

LIGETI DÁVID

A NUMERUS CLAUSUS ÉS TRIANON KÖVETKEZMÉNYEI A MŰEGYETEM ÉPÍTÉSZMÉRNÖKI HALLGATÓI ANYAKÖNYVEINEK TÜKRÉBEN (1910–1948)

20. századi történelmünk egyik legnagyobb katasztrófáját, illetve traumáját a trianoni békediktátum jelentette, amely az egyetemek világában is drámai hatást gyakorolt. Tanulmányunk célja, hogy a Műegyetem¹ építészmérnöki hallgatói törzskönyvek alapján áttekintsük Trianon következményeit – különös tekintettel a numerus claususra.

Vizsgálatunkat azzal kell kezdenünk, hogy számba vesszük a rendelkezésre álló adattípusokat. Ezek a Műegyetem esetében a képzés típusától (szakjától) függték. Milyen adatokat rögzítettek az építészmérnöki képzés esetében? A törzskönyvi lapok tartalmazzák annak sorszámát, a hallgató nevét, születési helyét, idejét (utóbbit azonban csak év pontossággal). Emellett megismerhetjük a beiratkozás tanévét annak hónapjával, végül a hallgató beiratkozásának alapját: érettségi esetén pedig az elvégzett középiskola típusát. Mint látjuk, a rögzített adatok száma jócskán elmarad a többi egyetem hasonló adataitól, ráadásul háború okozta tűzvészek miatt a Műegyetem nyilvántartása sem teljes. Esetünkben teljesen hiányzik például az 1924/25. évi tanév anyaga. A vizsgálatot az adatok Excel-táblázatban való rögzítésével majd annak statisztikai vizsgálatával végeztük el.² Az érintett adatok mintegy 3250 anyakönyvi lapon találhatók, amelyeket az 1910 és 1949 közötti időszakban rögzítettek. Egy lapon 7 tétel található, vagyis megközelítően 22 750 adat alapján végeztük el a vizsgálatot.

Számolnunk kell a változó precizitással: sok esetben nem tüntették fel a születés helyénél a vármegyét, illetve az egyetemre való beiratkozás alapjának meghatározása sem egységes (például főgimnáziumi/főreáliskolai érettségi vagy gimnáziumi/reáliskolai érettségi). Emellett figyelembe kell vennünk, hogy hiányzó kötetek is

¹ A vizsgált korszakban az egyetem hivatalos neve 1934-ig: Magyar Királyi József Műegyetem volt, ezt követően pedig az univerzitás a Magyar Királyi József Nádor Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetem néven működött. Az egyszerűség és áttekinthetőség érdekében a Műegyetem elnevezést fogom használni.

² Budapesti Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetem Levéltára. Az Építészmérnöki Kar törzskönyvei E–U. kötet. A munka során nyújtott segítségéért köszönetem fejezem ki Batalka Krisztina, Kiss Márton és Kulcsár Anna levéltáros kollégáknak, valamint Kovács Árpád Zsolt informatikus kollégámnak.

vannak, így hiányos éppen az 1919/1920. évi tanév adatsora, valamint értékelhetetlenül kevés bejegyzés maradt fenn az 1923–1926 közötti időszakról. Sajnálatos módon a viszonylag kevés adat nem teszi lehetővé a hallgatók részletes szociológiai összetételének meghatározását.³ A kutatás során így két szempont alapján elemeztem a hallgatók összetételét. Először azt vizsgáltam, hogy a beiratkozottak hány százaléka született az 1920. évi oktrojált trianoni békeszerződés által meghúzott határon túl, vagyis mai terminológiával mennyi hallgató tekinthető „külhonnak”⁴ Másodszor pedig azt néztem végig, hogy időszakunkban mekkora volt az izraelita hallgatók aránya az építészmérnök-jelöltek között?

A külhoni hallgatók száma

A táblázat négy adatot tartalmaz: Az érintett tanév számát, a összhallgatói létszámot, a külhoni hallgatók létszámát, valamint százalékos arányát.

Tanév	Összlétszám (fő)	Külhoni hallgatók száma (fő)	Külhoni hallgatók száma (%)
1910/1911.	91	43	47,2%
1911/1912.	87	33	37,9%
1912/1913.	112	46	41%
1913/1914.	106	41	38,6%
1914/1915.	85	22	25,4%
1915/1916.	45	11	24,4%
1916/1917.	32	7	21,8%
1917/1918.	46	18	39,1%
1918/1919.	229	91	39,7%
1919/1920.	95	33	34,7%
1920/1921.	125	50	40%
1921/1922.	139	54	38,8%
1922/1923.	86	29	33,7%
1923/1924.	értékelhetetlen		
1924/1925.	értékelhetetlen		

³ Minderre példaként lásd: HOLLÓSI Gábor: Adatok a debreceni tudományegyetem joghallgatóinak társadalmi állás szerinti megoszlásához (1914–1949). In: *Trianon és a magyar felsőoktatás*. II. kötet. Szerk. UJVÁRY Gábor. Budapest, 2019.

⁴ Természetesen a terminus használata nem egészen precíz az 1910–1920, valamint az 1938–1945 közötti időszakban, mégis a tendenciák jól alkalmazhatók ezekben az esetekben is.

Tanév	Összlétszám (fő)	Külhoni hallgatók száma (fő)	Külhoni hallgatók száma (%)
1925/1926.	értékelhetetlen		
1926/1927.	69	20	28,9%
1927/1928.	60	15	25%
1928/1929.	64	15	23,4%
1929/1930.	62	9	14,5%
1930/1931.	51	11	21,5%
1931/1932.	38	9	23,6%
1932/1933.	32	2	6,25%
1933/1934.	36	8	22,2%
1934/1935.	30	10	33%
1935/1936.	23	7	30,4%
1936/1937.	32	9	28,1%
1937/1938.	36	6	16,6%
1938/1939.	36	15	41,6%
1939/1940.	39	8	20,5%
1940/1941.	91	40	43,9%
1941/1942.	134	59	44%
1942/1943.	126	40	31,7%
1943/1944.	168	48	28,5%
1944/1945.	164	17	10,3%
1945/1946.	331	37	11,1%
1946/1947.	109	11	10%
1947/1948.	108	8	7,4%
1948/1949.	112	17	15,1%

Az adatokat összegezve megállapíthatjuk, hogy 1910 és 1918 között a hallgatók 35%-a származott „külfonról”. 1919 és 1938 között ez az érték: 27,8%. 1938 és 1948 között: 21%. Figyelembe véve a külföldi migrációs hatást elmondható,⁵ hogy fokozatosan csökkent az elszakított területekről érkező hallgatók száma. Emellett jól megfigyelhető, hogy az első világháború után mekkora hallgatói „boom” történt: ennek hátterében a viláégésben katonai szolgálatot teljesítő több évfolyamnyi hallgató feltorlódása áll. Ez a hatás még inkább érvényesült az építészek esetében, arányszámuk messze ekkor volt a legnagyobb a többi mérnöki képzéssel összevetve.⁶

⁵ A két legfontosabb tényező a lengyelek második világháború alatti megjelenése, illetve egy magyar–bolgár hallgatói-csereprogram keretében bolgár diákok tanultak a Műegyetemen.

⁶ LAKY Dezső: *A magyar egyetemi hallgatók statisztikája*. Budapest, M. Kir. Statisztikai Hivatal, 1930. 33. A statisztikus példaként hozza, hogy míg az 1913/1914-es tanévben összesen 321 építész-hallgató volt, addig 1918/1919-ben 585. (A továbbiakban: LAKY, 1930.)

Kutatócsoportunk fő feladata: Trianon és a magyar felsőoktatás relációjában megállapíthatjuk, hogy a késő dualizmus mintegy 40%-nyi – 1920 utáni értelemben vett – külföldi hallgatóhoz képest a vizsgált időszak végéig alapvetően csökkenő tendencia figyelhető meg: egyedül az 1938–1941 közötti országgyarapodások időszakában figyelhető meg az érintett hallgatók számának növekedése mind abszolút értékben, mind százalékos arányban. Mindent egybevetve az asszimiláció és külföldi területekről való elvándorlás jól látszik az építészmérnöki szakosztály hallgatói törzskönyveiben.

Az izraelita hallgatók száma

A táblázatban a tanév mellett az izraeliták százalékos arányát tüntettem fel – a hallgatók összlétszáma megegyezik az előző adatsorban szereplő értékekkel.

Tanév	Izraelita hallgatók aránya (%)
1910/1911.	31,8%
1911/1912.	41,4%
1912/1913.	40%
1913/1914.	37,7%
1914/1915.	38,8%
1915/1916.	46,6%
1916/1917.	46,8%
1917/1918.	60,8%
1918/1919.	31,4%
1919/1920.	2,1%
1920/1921.	3%
1921/1922.	6,4%
1922/1923.	8,1%
1923/1924.	értékelhetetlen
1924/1925.	értékelhetetlen
1925/1926.	értékelhetetlen
1926/1927.	8,6%
1927/1928.	10%
1928/1929.	12,5%
1929/1930.	11,2%
1930/1931.	13,7%
1931/1932.	13,1%
1932/1933.	12,5%

Tanév	Izraelita hallgatók aránya (%)
1933/1934.	16,6%
1934/1935.	16,6%
1935/1936.	4,3%
1936/1937.	6,2%
1937/1938.	2,7%
1938/1939.	2,7%
1939/1940.	0%
1940/1941.	6,5%
1941/1942.	1,4%
1942/1943.	0%
1943/1944.	1,7%
1944/1945.	16,4%
1945/1946.	13,5%
1946/1947.	5,5%
1947/1948.	11,1%
1948/1949.	5,2%

A Műegyetem építészmérnöki szakán a numerus clausus bevezetése előtti tíz tanévben a hallgatók 37,4%-a – 833 hallgatóból 312 fő – volt izraelita felekezetű. Ezzel ezen a szakterületen a zsidó hallgatók részaránya még az országos, mintegy 30%-os arányt is meghaladta – mindeközben az ország lakosságának megközelítően 5%-a volt izraelita. Így tehát a zsidók aránya jócskán felülreprezentálnak tekinthető az építészmérnöki képzés esetében is. Megfigyelhető az is, hogy az első világháború éveiben – különösen pedig 1917-ben – még tovább növekedett az izraelita hallgatók aránya, így az építészmérnöki szak esetében igazolódni látszódik az a toposz, hogy a háború idején a zsidó hallgatók jobban ki tudták vonni magukat a frontszolgálat alól.⁷

A Műegyetem többi karához hasonlóan ezen a szakterületen is kirajzolódik a tendencia: az egyetemen 1919–1920-ban szigorúbb, ezt követően némileg engedékenyebb módon, de betartották az 1920. évi XXV. tv. 6%-os kvótáját. Az izraelita építészhallgatók aránya nagyjából megegyezik az egyetemi statisztikák adataival. (Utóbbiak a II. félévre vonatkoznak):⁸

⁷ A háborút követően a hallgatói létszám felduzzadását az is elősegítette, hogy a harcokban megrokkantakat érettségi nélkül is felvették az egyetemre. BATALKA Krisztina: A felvételi korlátozás kérdései a Műegyetemen, 1918–1920. In: *Trianon és a magyar felsőoktatás. 1. kötet.* Szerk. UJVÁRY Gábor. VERITAS–Magyar Napló, 2018. 93. (A továbbiakban: BATALKA, 2018.)

⁸ KOVÁCS M. Mária: *Törvénytől sújtva. A numerus clausus Magyarországon, 1920–1945.* Budapest, Napvilág, 2012. 92. HALLER István: *Harc a Numerus Clausus körül.* Budapest, Haller, 1926. Kovács M. Mária Haller adatai felhasználásával készítette el a táblázatot. Idézi: HOLLÓSI Gábor:

Tanév	Összes hallgató száma	Izraelita hallgató (fő)	Izraelita hallgató (%)
1920/1921.	3851	296	7,4
1921/1922.	4203	366	8,7
1922/1923.	4048	348	8,6
1923/1924.	3033	271	8,9

A Műegyetem évkönyvei hasonló – I. féléves – adatokkal szolgálnak az időszakra nézve:⁹

Tanév	Összes hallgató száma	Izraelita hallgató (fő)	Izraelita hallgató (%)
1920/1921.	4151	312	7,5
1921/1922.	4818	419	8,6
1922/1923.	4820	425	8,88
1923/1924.	4063	349	8,5

Az 1929/1930-as tanévről készült országos statisztika szerint az építészeti osztály izraelita hallgatóinak száma pontosan 10% volt (22/222 fő).¹⁰ Ez az érték némileg elmarad az újonnan immatrikulált hallgatói számtól.

Az 1930-as évek közepéig ezután expanzió figyelhető meg az izraelita hallgatók számában, majd visszaesés történt, olyannyira, hogy a második világháború idején a *numerus nullus* érvényesült a szakterületen. Bár a tendenciák vizsgálata során a hallgatók viszonylag alacsony összlétszáma óvatosságra kell hogy intsen bennünket, hiszen néhány fős változás már komolyan befolyásolja a statisztikát, mégis elmondható, hogy a Műegyetem ezen a szakon betartotta a hatályos jogszabályokból következő jogkorlátozást. Ennek hátterében említhetjük, hogy némely anyakönyvi lapon már megjelenik a második zsidótörvény hatása – itt a már a kikeresztelkedett hallgatók esetében is néhány alkalommal jelezték, hogy a kvóta alapján vették fel a felekezetiileg már nem is izraelita – illetőt.

A vészkorszak elmúltával 1945-től kezdve ismét növekedésnek indult az izraelita hallgatók létszáma, azonban ez messze elmaradt az 1910-es évek arányától – itt a kikeresztelkedések mellett a népiertás hatását is figyelembe kell venni.

Zárt szám a mérnökképzésben. A numerus clausus műegyetemi bevezetése. *VERITAS Évkönyv 2014*. Szerk. UJVÁRY Gábor. Budapest, VERITAS–Magyar Napló, 2015. 173. (A továbbiakban: HOLLÓSI, 2015.)

⁹ HOLLÓSI, 2015. 173.

¹⁰ LAKY, 1930. II. 4.

Az építészmérnöki hallgatók körében negyven év alatt lezajlott radikális szociológiai változások intenzitását még inkább kiemeli, hogy időközben a képzés tárgyában, struktúrájában kevés módosulás történt. A módosulások nagy részben 1919-ben következtek be, a proletárdiktatúra idején; jelentős részüket a Horthy-korszakban ugyan visszavonták, mégis elmondható, hogy a tananyag döntően ebben az időszakban változott.¹¹ Az adatok is igazolják, hogy a Műegyetemen igen erős volt az antiszemitizmus, különösen 1919–1920 körül. Ennek érzékeltetésére idézhetjük az egyetemi közhangulatot, közvetlenül a proletárdiktatúra bukása után: „A feldühödött néptömeg minden eléje került zsidót félholtra vert és taposott, a Műegyetemen pedig kikergették őket, még a hadviselőket is. [...] Hazafelé a Műegyetem épületének dunai homlokzata előtt mentem el. Bőrrel bevont rövid ölmosbottal felszerelt csoportok álltak mindegyik kapuban.”¹²

1919. augusztus 1-jét követően a kortársak által „zsidóuralomnak” titulált Magyarországi Szocialista Szövetségi Tanácsköztársaság összeomlott. Kilenc hónappal később a Magyar Királyság aláírta a trianoni békediktátumot. 1919/1920 eredménye és következménye az egyetemek világára is komoly hatását gyakorolt, amely jól érzékelhető maradt egészen a következő bolsevik diktatúra időszakáig. A Műegyetem tanácsának 1920. február 6-i határozata célul tűzte ki, hogy az intézmény „a magyar állameszme ápolása és terjedése érdekében [...] a hallgatóság mindenkori létszámában a magyarok túlnyomó többségét biztosítsa”.¹³ Három hónappal később, május 11-én az egyetemi ifjúság fordult a rektorhoz, amelyben kéri a Nemzetgyűlést, „[...] hogy az egyetemi zsidókérdést megoldó törvényjavaslatot rövidesen tűzze ki tárgyalásra, hogy ezzel a magyar ifjúság zavartalan tanulását lehetővé téve, az minden erejét annak szentelhesse, hogy a szent Haza újjáépítéséhez és felvirágoztatásához szívvel-lélekkel odaáldozhassa minden tudását és képzettségét”.¹⁴ A dokumentum elfogadtatásában jelentős szerepe volt az építészmérnöki tanulmányokat folytató ifj. Ybl Miklósnak is.¹⁵ Mi több, a mérsékeltabb szakosztályok – mint pl. a vegyészmérnöki kar – esetében az építészek radikalizmusa jelentős hatást gyakorolt.¹⁶ Az 1920 őszen elfogadott jogkorlátozó intézkedések meghozatalában magának a műegyetemi ifjúságnak is jelentős szerepe volt.

¹¹ E reformok döntően a praktikus építészeti érdekeket szolgálták, így például „az emberhez méltó egészséges és célszerű munka- és lakáshelyiségek” tervezésének tanításával. HÉBERGER Károly: *A Műegyetem története 1782–1967. II–III. köt.* Budapest, 1979. (kézirat) II. 460. (A továbbiakban: HÉBERGER, 1979.)

¹² HÉBERGER, 1979. III. 487.

¹³ Idézi: HOLLÓSI, 2015. 147.

¹⁴ HOLLÓSI, 2015. 160–161.

¹⁵ HOLLÓSI, 2015. 161.

¹⁶ BATALKA, 2018. 97.

Hollósi Gábor néhány évvel ezelőtt áttekintette a proletárdiktatúra tevékenységéhez kapcsolódó, műegyetemi hallgatók ellen indított fegyelmi eljárásokat, amely építésmérnöki hallgatókat is érintett. Az izraelita Dávid Imre II. évfolyamos építésmérnök-hallgatót örökre kizárták az egyetemről, mivel „a nemzeti színű jelvényt »piszok színek« kifejezéssel illette”. Emellett „a Szent Imre kollégistákat »piszok bandának« nevezte, velük állandó ellenségeskedésben volt, plakátjaikat leszerelte”.¹⁷ A római katolikus Zelinger Viktor II. évfolyamos építészhallgatót két félévre zárták ki, miután önként lépett be a Vörös Hadseregbe, ahol kiképző lett.¹⁸

Bízom benne, hogy e talán némileg „száraz” elemzés is hasznos aspektusokkal járulhat hozzá a vonatkozó ismereteink gyarapodásához.

¹⁷ HOLLÓSI, 2015. 162.

¹⁸ HOLLÓSI, 2015. 166.